

ПЕЛИПЧУК С.М.,
кандидат педагогічних наук,
перший проректор ПВНЗ
“Буковинський університет”,
м. Чернівці

ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ СТУДЕНТА У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито нові підходи до розуміння поняття суб'єктності студента. Проведено аналіз вікових психічних особливостей студентів. Визначено педагогічні аспекти формування суб'єктності у навчальній діяльності.

Ключові слова: суб'єктність, ціннісно-мотиваційна, навчально-діяльнісна, навчально-соціальна та навчально-особистісна суб'єктність.

Раскрыты новые подходы к пониманию понятия субъектности студента. Сделано анализ вековых психических особенностей студентов. Определены педагогические аспекты формирования субъектности студента в учебной деятельности.

Ключевые слова: субъектность, ценностно-мотивационная, учебно-деятельностная, учебно-социальная и учебно-личностная субъектность.

The new approaches to understanding the concept of subjectivity of the students were solved. Pedagogical aspects of the formation of subjectivity in student learning activities were determined.

Key words: subjectivity, values-motivational, educational-activity, teaching sociality, educational and personal subjectivity.

Актуальність проблеми формування суб'єктності студента полягає в тому, що педагоги працюють зі студентами різного віку і на різних курсах. У зв'язку з цим прояви суб'єктності у них бува-

ють різними, а інколи й неочікуваними, протилежними. Адекватному розумінню суб'єктних проявів сприяє знання вікової періодизації людини: поділ цілісного життєвого її циклу на вікові відрізки (періоди), що вимірю-

ються роками. Тільки на основі знання особливостей цієї періодизації педагог може мати наукове уявлення про суб'єктність учня у різні його вікові періоди розвитку, з'ясувати характерні його суб'єктні прояви, проектувати формування і розвиток суб'єктності студента у навчальному процесі ВНЗ. Знання змісту та особливостей прояву суб'єктності студентів дають змогу педагогу цілеспрямовано планувати життєвий шлях студента, індивідуалізувати та диференціювати навчальні та виховні впливи на нього, забезпечувати наступність, комплексність і системність їх, надати процесу навчання особистісного та професійного спрямування, гуманізувати та демократизувати процеси виховання і навчання та оптимально реалізовувати в навчальному процесі ВНЗ положення Л.С. Виготського про "зону актуального розвитку" та "зону найближчого розвитку" особистості. Це означає цілеспрямоване проектування траєкторії особистісного та професійного розвитку студента у процесі навчання та його творчої навчальної діяльності. Така траєкторія має бути унікальною, нестандартною й індивідуальною для кожного студента, і враховувати його соціальні, психічні та фізіологічні особливості, особистісні та професійні перспективи, інтелектуальні, особистісні і професійні потенціали.

Важливим є й те, що "якою би цілєю не уявляли людину... усе ж люди до деякої міри являють собою різносортний матеріал для виховання та й продукт, який ми випускаємо, також є різноманітним. Загальні та індивідуальні риси особистості в окремих живих явищах створюють заплутані вузли" [2, с. 366]. На сьогодні у психології, філософії, педіатрії, антропології існує кілька варіантів вікової періодизації. У професійній педагогіці та психології праці також розроблено кілька періодизацій професійного шляху людини. Заслуговує на увагу збіг цих періодизацій з етапами загального вікового розвитку, які обґрунтовано Б. Ананьє-

вим [1]: (передшкільний вік (3-5 років); дошкільний вік (5-7 років); молодший шкільний вік (7-11 років); підлітковий (середній шкільний) вік (11-15 років); рання юність (старший шкільний вік) (15-18 років); студентський вік (пізня юність, рання зрілість) 17-18 років – 22-23 роки.

На основі аналізу праць із вікової та педагогічної психології, психології праці [3-6] можна виокремити певні психічні особливості підлітків молодшого і старшого підліткового віку, знання яких дає педагогу змогу з першого курсу цілеспрямовано організовувати свою роботу із розвитку суб'єктності студентів. Для молодшого підліткового віку (11-14 років) характерно: самоствердження свого "Я", індивідуальності. Зміна провідного виду діяльності: спілкування з ровесниками, засвоєння нових форм поведінки на основі завоювання свого "життєвого простору" та його обстоювання. Формування самооцінки, основних рис характеру. Розвиток логічного мислення. Формування системи власних поглядів, ставлень і цінностей до життя, діяльності, інших людей. Нестійкість емоційної сфери; можливість конфліктів і конфліктних ситуацій з дорослими на основі неадекватної оцінки різноманітних життєвих проблем і ситуацій; можливість виникнення дезадаптованої поведінки; схильність до ризику.

Психічні особливості старших підлітків (15-17 років) такі: формування самосвідомості, розвиток волевої саморегуляції власних дій і вчинків. Сформованість абстрактного мислення; у спілкуванні – максималізм суджень, критиканство. Прагнення до самоствердження власної незалежності та оригінальності, до самоуправління. Визначення життєвих цінностей і перспектив. Схильність до впливу ровесників, підвищена навіюваність і конформізм у відносинах з однолітками, виникнення сексуальних бажань.

Основні психічні особливості юнацького віку (18-25 років): зрілість у розумовому та моральному розвитку. Високий

розвиток мислення, пам'яті. Максимальний розвиток особистісних якостей. Визначення майбутнього життєвого шляху, набуття професії, підготовка до оволодіння соціальною роллю (спеціаліст-професіонала). Прагнення самостійно й активно обирати певний життєвий стиль та ідеал. Засвоєння норм відносин між людьми, створення сім'ї. Самостійність у плануванні діяльності та поведінки, судженнях та діях. Формується світогляд, етичні й естетичні погляди.

Докладніші класифікації стадій розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності та її професійного становлення подано в дослідженнях В. Кудрявцева [4], А. Маркової [5]. Окремі аспекти соціально-професійної розвитку майбутніх офіцерів міліції представлені Г. Яворською [6]. Професійний розвиток особистості згадані автори розглядають як інтеграцію розвитку особистості в онтогенезі та професіоналізації особистості з початку професійного самовизначення до завершення активної трудової діяльності. Зокрема, у працях науковців підкреслюється, що розвиток у період професійної підготовки і подальшого становлення професіонала охоплює стадію професійного навчання – з 15-18 до 19-23 років. Він включає, як вважає Г. Яворська, "...цілеспрямоване освоєння системи знань, практичних навичок і умінь в обраній професійній діяльності, формування цілісних уявлень про цю професійну спільність, розвиток і наповнення предметним змістом мотивів і цілей майбутньої діяльності, формування професійної придатності до навчання професії (ближня мета) і до реальної практичної діяльності (віддалена мета) на основі розвитку професійно важливих якостей і професійно орієнтованих психологічних структур особистості..." [6, с. 177].

Основний недолік системи вищої освіти полягає сьогодні, в період запровадження європейських стандартів освіти, в її безособистісності. Основною причиною є те, що освіта

"...ґрунтується на соціоцентричному підході, в межах якого мета розвитку особистості – її соціалізація і професіоналізація з позицій максимальної суспільної корисності. У межах даної моделі реалізуються уявлення про те, що основною метою освіти (навчання, учіння) є оволодіння певними знаннями, уміннями і навичками, тобто зовнішньо заданими нормативами" [3, с. 52-53].

Це відбувається тому, що впродовж останніх століть у науці панувала і є тепер система мислення, яка ґрунтується на "ньютону-картезіанській парадигмі" (І. Зязюн). Це стосується також сфери педагогіки і психології, які наповнюють конкретним змістом мету, принципи, зміст, технологію і результати освітньої діяльності у суспільстві. Згідно з цією парадигмою, система національної освіти є "безлюдною", тобто безособистісною. У дидактичних системах вищої школи є місце для будь-яких обґрунтувань, немов, все науково правильно і виважене. Але в них немає найголовнішого – людини, тобто особистості студента з його світобаченням, світосприйняттям, світорозумінням, з його радостями і проблемами, з його активною життєвою позицією та настановами, з його сьогоденням і майбутнім. Крім того існує нагальна потреба у формуванні і розвитку суб'єктності студента у навчальному процесі. Важливим і складним завданням є переведення змісту освіти у внутрішній світ особистості. Для цього, як вважає І. Зязюн, необхідно організувати психологічно обґрунтовану діяльність двох рівнозначних у відносинах суб'єктів: учитель – учень, прагнучи актуалізувати формування в учнів внутрішньоособистісної мотивації при задоволенні їхніх сутнісних (існуючих і формованих) потреб. Автор підкреслює, що йдеться про освітню технологію – внутрішню організацію змісту, тобто про логіку і структуру змісту в контексті взаємовідносин учасників освітньої, зокрема і педагогічної дії.

Проблема суб'єкта навчальної діяльності посідає значне місце в дослідженнях науковців. У багатьох наукових працях, навіть тих, які було присвячено іншим психологічним і педагогічним проблемам, аналізуються окремі важливі аспекти суб'єкта навчальної діяльності як особи, яка її здійснює і у співробітництві з педагогом реалізує свій інтелектуальний і особистісний потенціали, розвиває себе як творча особистість. Істотний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили Г. Костюк, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Є. Ісаєв, А. Брушлинський, Н. Талізін, В. Давидов, І. Зязюн, С. Максименко, В. Слободчиков, В. Татенко та ін. Ряд аспектів суб'єкта і суб'єктності людини у різних видах діяльності, у тому числі й навчальній, подано у дослідженнях В. Рибалки, Г. Яворської, В. Ягупова.

У ряді їхніх праць наголошується, що учень як суб'єкт навчальної діяльності є відповідальним учасником навчально-виховного процесу, що йому властиве усвідомлення цілей цієї діяльності, чутливе ставлення до успіхів і невдач, оцінювання себе і своєї діяльності. Для розуміння сутності учня як суб'єкта діяльності винятково важливе значення має така її ознака, як перетворюючий і цілеспрямований характер, рефлексія ним своєї діяльності і власних можливостей. У цих працях також підкреслюється, що однією з основних ознак учня як суб'єкта навчальної діяльності є прагнення до самозмін, що вимагає усвідомлення цілей і смислу цієї діяльності, а також своїх можливостей. Це, відповідно, передбачає здатність до рефлексії своєї діяльності і вміння розв'язувати суперечності між наявними і необхідними можливостями для успішного здійснення навчальної діяльності.

Закономірно виникає проблемне запитання: чому саме навчальна діяльність відіграє таку істотну роль у розвитку суб'єктних якостей студентів? Відповідно до наших методологічних підходів відповідь є такою:

навчальна діяльність для студента у цьому віці є провідною, відіграючи вирішальну роль в його особистісному та професійному самовизначенні на перспективу. Вона формує або не формує достатньо творчу особистість майбутнього фахівця, а також формує основні стилі поведінки, спілкування та професійної діяльності студента, які визначатимуть основні стилі діяльності, спілкування та управління. Крім того, зазначимо таке: а) навчальна діяльність сприяє розгортанню особистісного та інтелектуального потенціалів студентів (важливих передумов формування і розвитку провідних суб'єктних якостей; б) ефективність професійної діяльності залежить від розуміння суб'єктних проблем іншої людини (клієнта) та їхнього розуміння й сприйняття, максимального використання своїх провідних суб'єктних якостей у цій діяльності; в) людина не народжується суб'єктом, а стає ним у процесі творчої діяльності. Кожна особистість є суб'єктом, але останній не зводиться до особистості. Цілісність, єдність та інтегративність суб'єкта є, на думку А. Брушлинського, основою системності його психічних якостей. Автор, розкриваючи природу цілісності суб'єкта, наголошує, що вона означає, насамперед, нерозривний взаємозв'язок природного і соціального на всіх стадіях розвитку людини, починаючи з пренатальної стадії, коли з'являються найперші, простіші психічні явища ще ненародженого немовля.

Педагогічний аспект інтеграції наукового знання про людину полягає у відображенні реальних зв'язків співвідношення "людина – світ" у процесі здобуття освіти, тому що образ людини ("образ – Я"), образ світу та їхній взаємозв'язок є базовими для формування і розвитку суб'єктності майбутнього фахівця у навчальному процесі ВНЗ. Проблема студента як суб'єкта творчої навчальної діяльності, прояву його суб'єктності – один із найважливіших наукових напрямів, що має під-

лягати комплексному дослідженню в педагогічній науці. Отже, поняття “суб’єкт” і його сутність є фундаментальними у сучасній педагогіці, тому що студент є суб’єктом навчальної діяльності лише при наявності певних суб’єктних властивостей. Ці властивості, на нашу думку, обов’язково мають виявлятися у таких аспектах ставлення студента до: а) цілей, смислу і результатів власної навчальної діяльності (ціннісно-мотиваційна суб’єктність); б) завдань, змісту і процесу власної навчальної діяльності (навчально-діяльнісна суб’єктність); в) партнерів по навчальній взаємодії, бо навчальна діяльність відбувається в активній взаємодії з НПП та іншими студентами (навчально-соціальна суб’єктність); г) самого себе як суб’єкта навчальної діяльності, бо вона передбачає активну самостійну внутрішню розумову роботу студента як в аудиторії, так і поза

навчальною аудиторією (навчально-особистісна суб’єктність).

Таким чином, представлене розуміння педагогічного аспекту формування суб’єктності студента, визначені нами суб’єктні властивості особистості дають змогу стверджувати, що педагогічний аспект забезпечення суб’єктності студента полягає у творчому врахуванні основних її проявів (ціннісно-мотиваційна, навчально-діяльнісна (професійна), навчально-соціальна й навчально-особистісна сфери) та створенні відповідних сприятливих педагогічних умов їх розвитку у творчій навчальній діяльності. Вивчення категорій “суб’єкт”, “суб’єктність” має практичне значення у виборі педагогічних методик та технологій в навчальному процесі ВНЗ та потребує подальших теоретико-методологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. *Психологическая структура человека как субъекта* // *Человек и общество*. – Л.: ЛГУ, 1967. – Вып. 2. – 249 с.
2. Вединяпина В.А. *Субъект Я как педагогическая проблема: Дисс... д-ра пед. наук*. – Санкт-Петербург, 1998. – 398 с.
3. Зязюн І.А. *Сучасна освіта в контексті гуманістичної філософії* // *Діалог культур: Україна у новому контексті: філософія освіти*. – Львів: Світ. – 1999. – С. 5-12.
4. Кудрявцев В.Т., Уразалиева Г.К. *Субъект деятельности в онтогенезе* // *Вопросы психологии*. – 2001. – № 4. – С. 14-30.
5. Маркова А.К. *Психология профессионализма*. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
6. Яворська Г.Х. *Формування соціально-професійної зрілості у курсантів – майбутніх офіцерів міліції: теоретико-методологічний аспект*. – О: Юридична література, 2005. – 248 с.